

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Halilov, T. (2019). "Tunç Çağı Seramiklerinin Desenleri Işığında Nahcivan'dan Orhun'a Prototürk Damga ve İşaretleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 862-872

Geliş Tarihi / Received Date: 02.11.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18.12.2018

Araştırma Makalesi

TUNÇ ÇAĞI SERAMİKLERİNİN DESENLERİ IŞIĞINDA NAHCIVAN'DAN ORHUN'A PROTOTÜRK DAMGA VE İŞARETLERİ*

Doç. Dr. Toğrul HALİLOV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nahcivan Bölümü

x.toqrul@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3703-8315

Öz

Azerbaycan arkeolojisinde özel bir yer tutan güncel konulardan birini Nahcivan'ın Tunç Çağı bulunan seramiklerin süsleme özelliğini oluşturmaktadır. Makalede Nahcivan'ın Tunç Çağı yerleşimlerinde bulunan, seramiklerin üzerindeki desenlerin anlamı ve yayılma alanı araştırılmıştır. Yapılan bilimsel araştırma sonucunda belli oluyor ki, bu çağa ait seramiklerin süslenmesinde geometrik, zoomorf, bitki, antropomorfik vb. desenler kullanılmıştır. Onlar basit ve karmaşık kompozisyonludur. Resimlerin yayılma alanı Azerbaycan'ın yanısıra dünyanın çeşitli yerleşim alanlarında yaygın görülmektedir. Nahcivan toprağının Tunç Çağı seramikleri üzerindeki desenlerin süsleme özelliği konusunda yapılan araştırmalar sırasında insanların dini-ideolojik-görüşleri, hayatıyla bağlantı oluşturduğu, simge, damga gibi kullanıldığı görülmektedir. Süslemede kullanılan desenler daha çok Prototürk kültürünün yaygın olduğu yerlerde rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Prototürk Kültürü, Desen, Tunc Çağı, Nahcivan, Damga.

ON THE BASIS OF BRONZE CERAMICS THE PROTOTURKISH STAMPS AND MARKS FROM NAKHCHIVAN TO ORKHON

Abstract

Azerbaijan archeology holds a special place in one of the current issues Nakhchivan from the Bronze Age settlement of the ceramic decorations are created to investigate the property. The pattern of the ornaments (patterns) on ceramic products found in Nakhchivan's Bronze Age constructions has been researched. Scientific research that is going on during certain geometric in the decoration of ceramics from this period, zoomorphic, vegetable, anthropomorphic patterns etc. have been used. They are simple and complex composition. Download Azerbaijan as well as pictures of the span widely around the globe land. Nakhchivan territory of the Bronze Age in particular is going on during the research done on the feature ornamental paintings on ceramics, the patterns people used to decorate religious-ideological in my view, the commitment of our life always symbol is always used as a stamp. The patterns were used to decorate the front cover more territory that was common in the of Prototurks culture.

Keywords: Prototurkish Culture, Ornaments, Bronze Age, Nakhchivan, Damga.

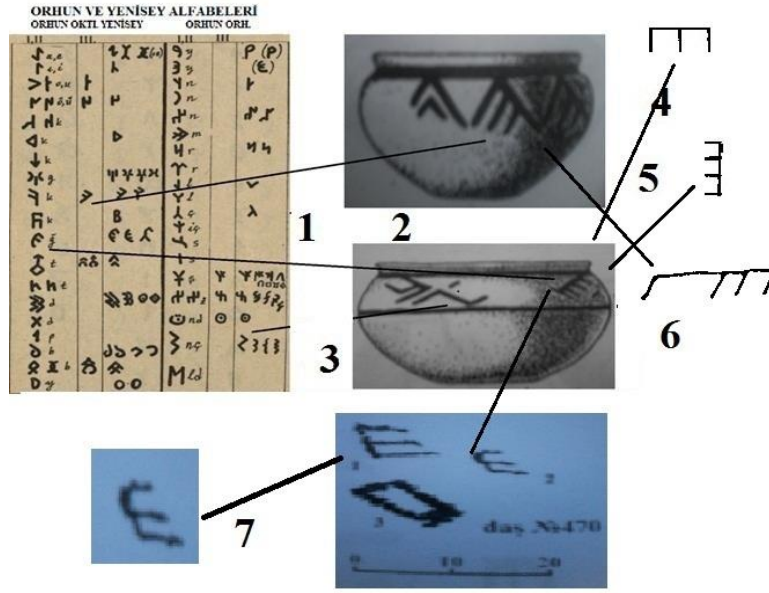
* Bu çalışma Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı himayesindeki Bilimin Gelişmesi fonunun mali yardımı ile gerçekleştirilmiştir – Grant № EİF-KETPL-2-2015-1(25)-56/47/5

1. GİRİŞ

Azerbaycan arkeolojisinde özel bir yer tutan güncel konulardan birini Nahçıvan'daki Tunç çağına ait yerleşimlerden (II Kültepe, Şahtaxtı, Qızılburun vb.) bulunan seramiklerin süsleme özelliğini araştırmak oluşturur. Belirtilen konu şimdiye kadar sistematik biçimde araştırılmadığından tarafımızdan incelenmiştir. Araştırma sırasında Nahçıvan'ın Tunç çağı yerleşimlerinden bulunmuş kil kapların üzerindeki desenlerden bir grupu prototürk kültürüne ait işaretlerle karşılaştırılmış, bu resimlerin yayılım alanı ve anlamı incelenmiştir. Araştırma sırasında Tunç çağında seramikçiliğin gelişerek uzmanlaşmış üretim alanına dönüşmesinin kablarn yapılmasıyla yanısıra süslenmesine de etki gösterdiği belirlenmiştir. Nahçıvan'ın Tunc çağı seramiklerinin süslemesinde kullanılan desenler insanların dini-ideolojik görüşlerini yansıtmakla yanısıra sembol, damga olarak da kullanılmıştır. Onların bir grupunun benzerleri Azerbaycan'la yanısıra dünyanın çeşitli topraklarında, özellikle Orhun-Yenisey alfabelerinde bulunmuştur. Nahçıvan bölgesinin Tunç çağı kil kapları üzerindeki “M”, dablyu, tarakbiçimli, boynuzbiçimli desenleri, birbirine bitişik üçgen resmini vb. desenleri örnek gösterebiliriz.

Şahtaxtı (Araev, 2002:tab. XV, 4; tab. XVIII, 11) nekropolünden bulunmuş kil kabın üzerindeki tarakbiçimli desen dünyanın birçok yerlerinde yaygındır. Benzerleri Kobustan, Göyçegölü (Qurbanov, 2013: 67), Gemikaya (Müseyibli, 2004: 271, daş № 470) ve çevresindeki petroglifleriyle (Halilov, 2013: 175, şekil 1, 6) yanısıra Orhun-Yenisey alfabesinde (Gülensoy, 1989: 7), Elam piktokramlarında, bu işarenin benzeri vardır. Bu işaret Elam piktokramlarında “ib” kibu okunur (Elimirzeyev, 2011: 189, cedvel № 2). Kaynaklara baktığımızda "yüksek hakimiyet ve vassallar", "vassallık" bildiren han, baltavar, ilteber vb. gibi damgalarının da bu türlü olduğunu görürüz (Qurbanov, 2013: 49). Damga işaretleri sırasında “kuray”, “ney” adlanır (Gülensoy, 1989: 68; 81). Oğuzların “düker” (Ebulgazi, 1974: 50) “döger” boyunun (Gülensoy, 1989: 62), kirgızların, avşarların (Gülensoy, 1989: 68) damgaları da aynı biçimde çizilmiştir. Dükerin anlamı çevre demektir.

Orhun-Yenisey alfabelerinde bulunan tarakbiçimli işaretlerden biri ince ünlü harflerde kullanılan "g", diğeri "k" sesini, Talas alfabesinde “g” sesini bildirir (Gülensoy, 1989: 7). Anadolu qrafikli Elam və Şumer piktoqramlarında tarakbiçimli bu tip desen şumerce “ib” okunur (Elimirzeyev, 2011: 189, cedvel 2).

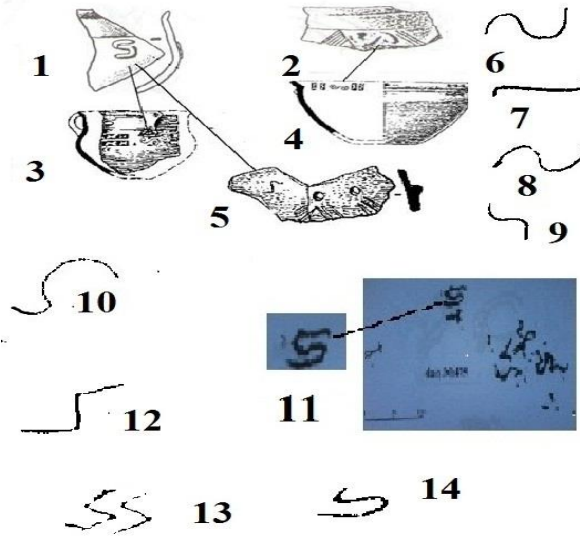
Tablo 1. Tarakbiçimli Desenlerden Örnekler

1- Orhun-Yenisey alfabesi (Gülensoy, 1989); 2, 3-Şahtahtı nekropolü (Azaev, 2002); 3-Bolqarıstan (Yengi, Tuncay, 2013); 4- Elam işareti (Elmirzeyev, 2011), 6- Oğuzların düker" boyunun damgası (Ebulgazi, 1974; 7-Gemikaya (Müseyibli, 2004).

“S” biçimli desenli seramikler I Kültepe, II Kültepe (Абибуллаев, 1982: 291, tab. XI, 10; 302, tab. XXII, 9) yerleşiminde bulunmuştur. Onun eski örnekleri Tripolye (Eneolit) kültürü’ne ait (M.Ö. VII -VI binyıllar) kil kapların üzerinde de tespit edilmiştir (tablo II). İskitlerin Saka (Apasiak) aşiretlerinin metal malzemeleri (M.Ö. VI-IV yüzyıllar), Özbekistan'ın Karakalpak toprağındaki Anşka-Kalı denilen bölgede bulunan metal deve figürü üzerinde (M.Ö. I yüzyıl-I yüzyıl), Sırderya Nehri kıyılarındaki Çirik-Rebat Kültürüne ait seramik kaplarda, Harezm sikkelerinde (II yüzyıl), Güney Türkmenistan'ın mimarlık elementlerinde (X-XI yüzyıllar) bu tür desenler bulunmaktadır (Алламуратов, 1977: 45). Bu desenlerin anlamı konusunda yapılan araştırmalar sırasında belli oluyor ki, “S” deseninin geniş yayılma alanı ve çeşitli sembolik anlamı bulunmaktadır. Azerbaycan'da "karmak", Anadolu'da ise "çengel" denilen bu desen Azerbaycan halı desenlerinde hem de "akarsu" adıyla kalmaktadır. Azerbaycan ve Anadolu halı simbolizminde insanı tehlikeden, kötü gözden kurtarmak için kullanılan motiftir (Qurbanov, 2013: 260). Orta Asya'da damga işareti gibi çeşitli isimleri vardır. Kazaklar bu işarete "bota moyın" (köşek boynu), "gaz moyın" (gaz boynu), Kırgızlar "it quyruqşa" (itkuyruğu), Özbek ve Karakalpaklar "qumırska beli" (karınca beli) demektedir. Çuvaşlar ise onu sema nurunun, güneş ışığının sembolü olduğunu düşünürler. “S” deseni Kazaklarda damga kimi kullanılmıştır (http://www.sanat.orexca.com/rus/archive/2-09/irina_bogoslovskaya.shtml).

Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-Lugat-it Türk" eserinde de bu desen hakkında bilgiler bulunmaktadır. Orada bu tip işaretin farklı biçimleri Oğuzların Begdili (Kaşgarlı, 2011: 227), Üregirler, İğdirler boyunun damgası olarak kullanılmıştır (Halilov, 2009: 20). "Şecereyi-Terakkime" eserinde bu işaretin benzeri Oğuzların İğdir, Kızı, Yasiir, Avank boylarının damgalarıdır. Yasirin iller ağası, her ne rastlarsa onu yikardır. İğdirin anlamı büyük, Avanın anlamı mertebesi yüksek demek olur (Ebulqazi, 2002, 100; Ebülğazi, 1974: 49-51). Bolkaristanda (Yengi, Tuncay, 2013: 77), Gamikayada (Müseyibli, 2004: 271, daş № 475) vb. yerleşimlerdeki kayastü resimlerde de bu tip işaretler bulunmaktadır. Şumer piktokramlarında birlikte yapılmış iki "S" biçimli işaret "siqu" olarak okunur (Elimirzeyev, 2011: 190).

Tablo 2. "S" Biçimli Desenlerden Örnekler

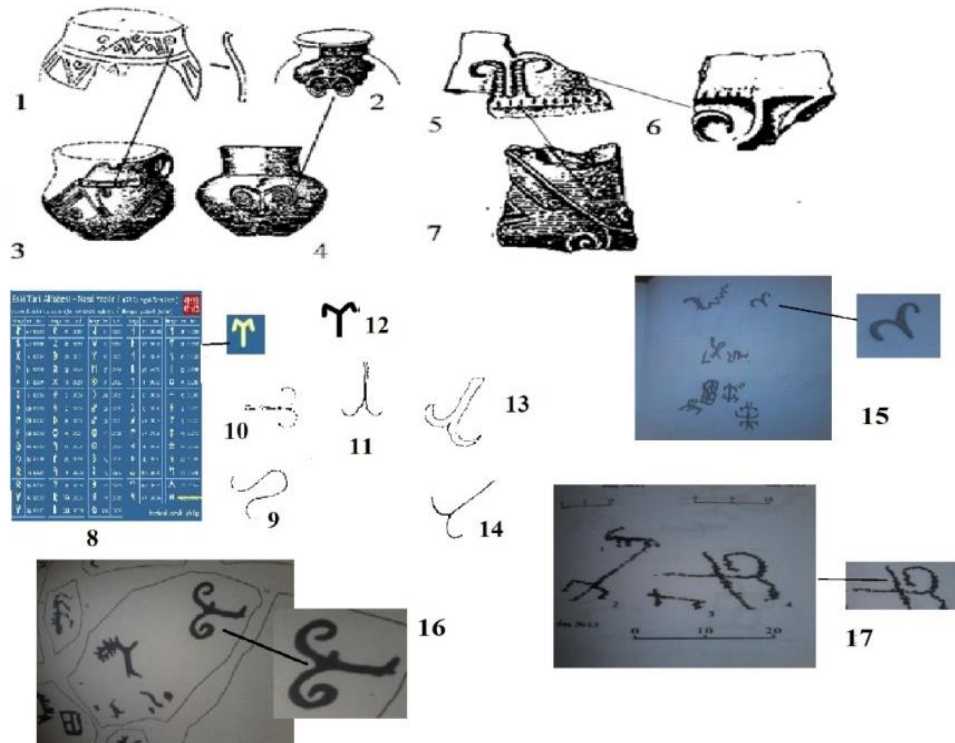

(1,2-II Kültepe (Сеидов, 2002; 3, 4- Yanıktepe (Кушнарева, Чубинивили, 1970); 5-Amiranisqora (Doğu Gürcistan) (Кушнарева, Марковин, 1994));6-İğdir boyunun damgası, 7- Avanı boyunun damgası, 8-Kızık boyunun damgası, 9-Yazır boyunun damgası (Ebülğazi, 1974); 10-Bolkaristan (Yengi, Tuncay, 2013); 11-Gemikaya (Müseyibli, 2004); 12-Üregilerin damgası, 14-Begdilli boyunun damgası, (Halilov, 2009); 13-Şumer işareti (Elimirzeyev, 2011)

Boynuz biçimli desen Nahçıvan'ın Tunç Çağı seramikleri üzerinde yaygındır (tablo III). Nahçıvan'ın Erken Tunç çağı yerleşimleriyle (Mahta, I Kültepe, II Kültepe vb.) yanısıra bu tip süslü seramikler Azerbaycan'ın diğer topraklarında (Babaderviş vb.) ve Doğu Gürcistan'da da (Anakliya vb.) (Кушнарева, Марковин, 1994: 19) bulunmuştur (tablo III, 1-7) . Bu desenin anlamı ve yayılma alanı ile ilgili yapılan araştırmalar sırasında koçun eski Türk mitoloji düşüncelerinde çok yaygın olduğunu görürüz. Koç bir yandan "bolluk" ve "berekat" anlamına gelir, diğer yandan ise ölen insanların ruhlarını Tanrı mekanına ulaştıran kutsal canlılardan düşünülüyordu. Bu nedenle Tanrıya kesilen kurbanlar arasında beyaz atla birlikte beyaz koç da

özel bir yer tutar. Bu desenin en eski örnekleri Tripolye Kültürü'ne (M.Ö. VII -VI binyıllar) ait kil kapların üzerinde görülmektedir. Koçboynuzu deseni seramik mamullerin yanı sıra metal mamullerde, halıcılıkta, kayaüstü resimlerde yaygındır. Azerbaycan'la birlikte Anadolu, Türkmen, Karakalpak, ayrıca Dağıstan, özellikle Tabasaran halılarında boynuz deseninin çeşitli biçimleri bulunmaktadır. Azerbaycan halı sanatında Karabağ (Malıbeyli) halılarında bu desen dahak yaygındır. Koç boynuzunun anlamı ile ilgili çeşitli düşünceler vardır. Kaynaklarda koç "çoçkar, köçkar, kaçkar" gibi farklı isimlerde kullanılmıştır. Damga işareti gibi Anadolu'da, Güney ve Kuzey Kafkasya'da, Orta Asya'da, Kırım'da, Volga boyunca, Doğu Sibirya'da "koşkar", "koçkar", "köçkar", "koç müyüz" (koç boynuzu), "koçkarok", "kayabaran" (kaya baranı / koçu) vb., Altaylarda "kulya" (koç boynuzu) şeklinde kullanılmıştır. Kuzey Kafkasya'da yaşayan Karaçayların "kosxar" (çoçqar, çoşqar), tulpar, semen aşiretlerinin damgası, Kazakların Nayman, Karakirey aşiretlerine ait tanınma-farklılaşma işareti, Hun damgalarından bir grubu boynuz biçimindedir (Qurbanov, 2013: 259, 305, 307). Orhun Yenisey taş kitabelerindeki damgalar sırasında da bu tip işaretler bulunmaktadır (Tekin, 2008: 110). Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin bayraklarında koç resmi çekilmiştir.

Tablo 3. Boynuz Biçimli Desenlerden Örnekler

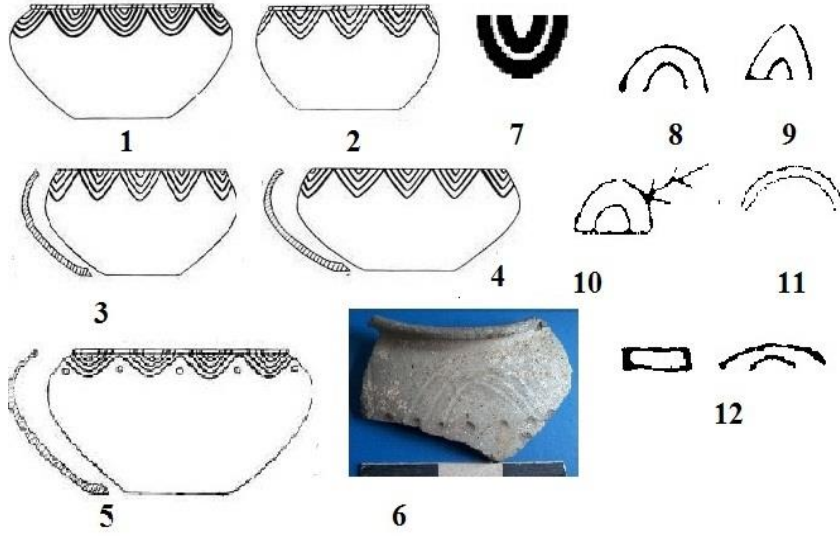

1-Mahta (Seyidov, 2003); 2 - I Kültepe (Абибуллаев, 1982); 3, 7-Babaderviş; 4- Anakliya (Кушнарєва, Марковин, 1994); 5, 6- II Kültepe (Сеидов, 1993); 8-(<https://www.facebook.com/azerbaycanarasdirmalar/> Azerbaijani & Turkic World-Studies); 9-11, 13, 14- (Yengi, Tuncay, 2013); 12- (Qurbanov, 2013); 15- (Bahşeliyev, 2002); 16-Çankırkök (Окладников и.т.д: 1981).

Nahçıvan'ın Tunç çağı yerleşimlerinden bulunan seramik ürünleri üzerindeki geometrik süslemelerden üçgen, aç, daire, dalgalı, düz çizgiler, nöqdə ve diğər resimler yaygındır. Diğər süsler kibi onların da bir grupe başka yerlerden bulunan seramiklerin üzerindeki resimlerle benzerlik oluşturuyor. Bitişik üçgen ve romblarla naxışlanma motifi Kafkasya boyalı kapları üzerinde yaygındır. Yapılan araştırma sırasında antropomorfik ve zoomorf süsler gibi geometrik desenlerin da belirli mantığa dayanarak ve geniş alanda yaygın olduğunu görürüz. Düşüncelerimizi kanıtlamak için için kaynaklara baktığımızda Tripolye (Kukuteni) Eneolit arkeolojik kültüründe (M.Ö. VII -VI binyıllar), Gamikaya, Göyçe gölü, Kazakistan kayaüstü petroglifleri ile yanısıra, Kosova Qora vilayeti Restelitsa (www.turuz.info.), Altay (Окладников, 1981: tab. 77, 2; 93, 6), Sibiryaya (Окладникова, 1981: 11) vb. bu tür resimlerin olduğunu görürüz. Romb ve acı desenlerinin nesil artışı, yaşam ve dünya ağacını sembolize etmesiyle ilgili yeterli bilgiler var (Мифы народов мира, 1991: 88). Aç bişimli işaretleri Çin herogliflerinde çok sayıda görmek olasıdır (Fahredden, 2010: 149). Kırık ve çapraz çizgilerin yağmurun, karın yağmasının sembolü olması hakkında da bilgiler vardır (Урушадзе, 1988: 55). Bazı araştırmalar çapraz çizgilerin akar suyu, dağların sıralı biçimde dizildiğini sembolize ettiğini söylemişler (Avşarova, 2014: 88).

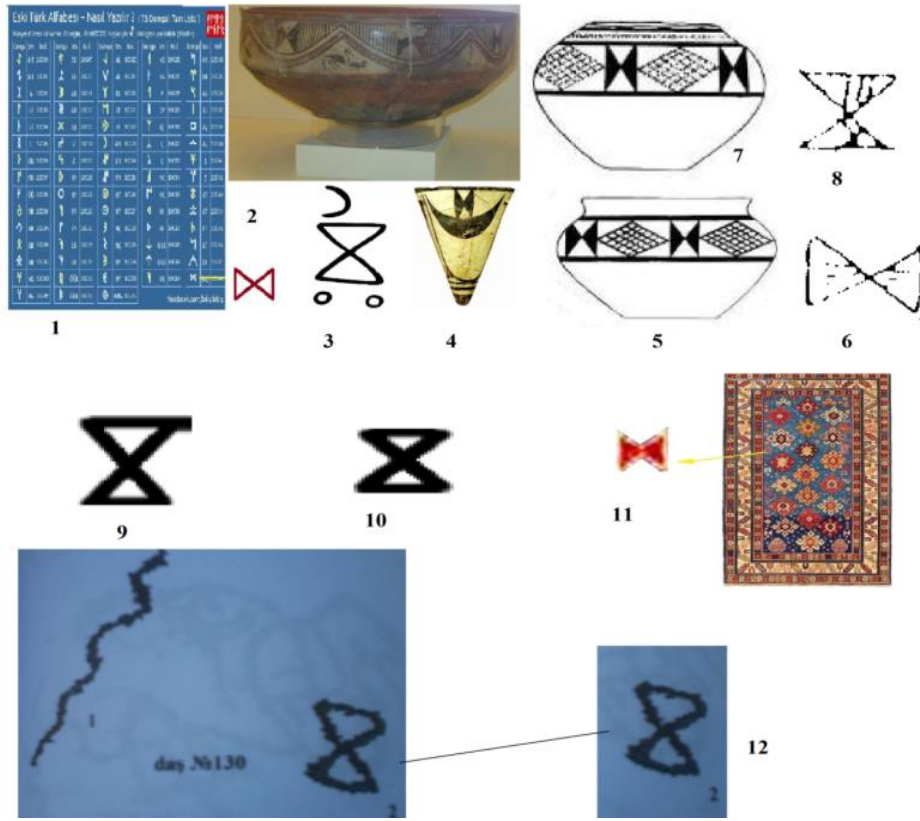
Nahçıvan'ın Tunç çağı seramik ürünleri üzerinde yaygın geometrik desenlerden bir grupunu dalgalı çizgiler oluşturmaktadır. Kaynaklarda tek dalgalı çizgilerden oluşan ornamentin damga adının "yılan", çift çekilmiş dalgalı çizginin damga adının "ayak", "dayak" olması hakkında bilgiler vardır (Qurbanov, 2014: 247). "Şecereyi-Terakime" eserinde bu ornamentin damga adının "ılan" olduğu ve Ayhan oğuzlarının Yaparlı boyunun simgesi olması (Ebulqazi, 2002: 101), Orhun-Yenisey alfabelerinde cingiltili "d" samitini bildirmesi kaydedilmiştir (Recebli, 2009: 33; Tekin, 2008: 85).

Nahçıvan'ın Orta Tunç çağı seramik ürünleri üzerinde çekilmiş ilginç desenlerden bir kısmı yarım konsentrik resimler oluşturur (tab. IV). Çalhankale, Karaçuk, Şahtahtı (Bahşaliyev, 2004: 106, şekil 16, 3-7), İliklikaya yerleşimlerinden bu tip seramikler bulunmuştur. Bu resmin anlamı ile ilgili aparılan araştırma sırasında desenin gök kuşağına benzer olduğunu görürüz. Bu yüzden de resmi astral resim olarak düşünülebilir. Yarımkonsentrik desenin yayılma alanı ile ilgili yapılan araştırma sırasında onun en eski örneklerinin Sümer, Elam işaretlerinde ((piktoqramlarında), Tripolye (Kukuteni) kültüründe (M.Ö. VII -VI binyıllar) (Gurbanov, 2014: 67), Bulgaristan'daki kaya üstü tasvirler arasında (Yengi, Tuncay, 2013: 77) olduğunu görürüz. Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-Lugat-it Türk" eserinde oğuzların karabölükler, çuvaldarlar (Halilov, 2009: 20, 21) boylarının damğaları bu şekilde verilmiştir.

Tablo 4. Yarım Konsentrik Desenlerden Örnekler

1, 2-Çalhankale, 3. 4- Karaçuk, 5-Şahtahtı (Bahşeliyev, 2004); 6-Qumluk (Halilov T); 7. Tripolye kültürü (Qurbanov, 2014); 11- Bolgaristan kayayıstü resmi (Yengi, Tuncay, 2013); 9-10, Şumer Elam işareti (Elimirzeyev, 2011: 191); 8-çuvaldarlar boyunun damgası, 12- karabölükler boyunun damgası (Halilov, 2009)

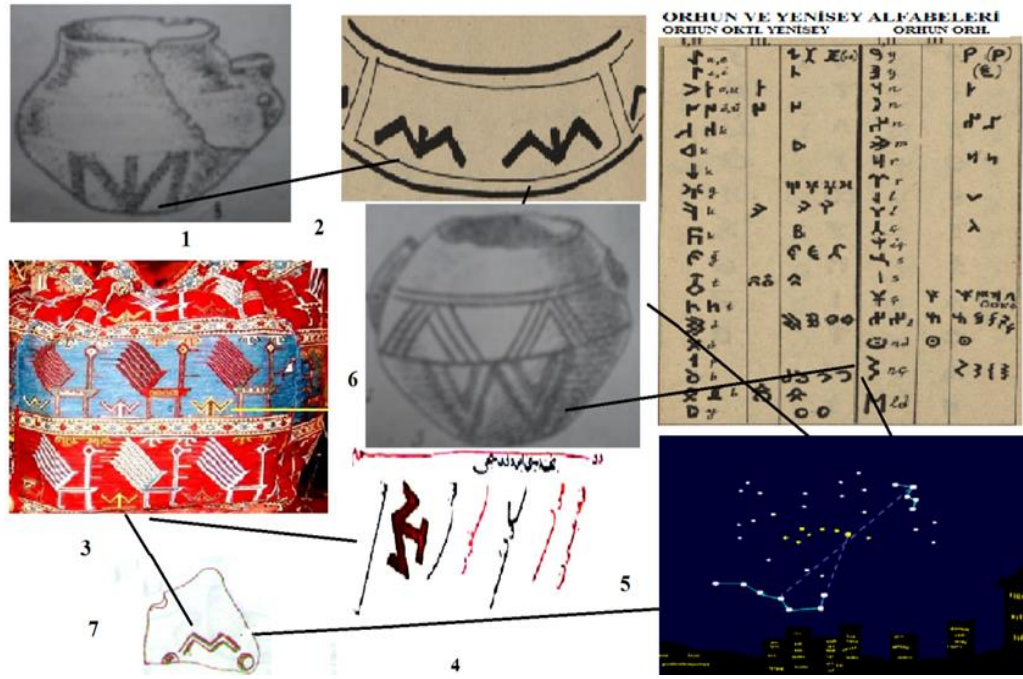
Üçgen resimleri tek ve birbirine bitişik biçimde çekilmiştir. A.A.Vayman üçgen deseninin Sümer kültüründe kadın sembolü olduğunu (Энеолит СССР, 1982: 60), A.Bullinq zikzaklar gibi onun da dağları sembolize ettiğini belirtmişlerdir (Евсюков, 1988: 16). Kaynaklarda birbirine bitişik iki üçgenin sağlığı, ucu yukarı ve aşağı olan iki üçgenin kadını, suyu, yeraltı dünyayı, hükümdarlığı, erkeği, odu, ilahi güçleri, birbirine geçen üçgenlerin ilahi kuvveti, ateşle suyun birleşmesini sembolize etdiği hakkında bilgiler var (Мифы народов мира, 1991: 272-273; Рыбаков, 1966: 25). Güney Kafkasyadaki arkeoloji yerleşimlerden bulunan üzerinde üçgenler çekilmiş seramikleri B.Kuftin Ortadoğu boyalı seramiğinin lokal seçeneği adlandırmıştır (Куфтин, 1941: 136). Bu tip ornamentli boyalı seramikler Boğazköyden bulunan Hitit kültürüne ait seramiklerin üzerinde de bulunmaktadır (Захаров, 1927: 147). Üçgen ornamenti Humay Ananı simgeleyen sembollerden biri olarak Türk mitolojik tesevvüründe geniş yer tutuyor (Qurbanov, 2014: 161). Halıcılıkta bu desen "elibeline", "nazarlık" anlanır. Birbirine bitişik biçimde çekilmiş üçgen resimleri prototürk kültürünün yaygın olduğu topraklarda çok sayıda bulunmuştur (tablo V). Gemikaya (Bahşeliyev, 2002: resim 34; Müseyibli, 2004: 248, 191), Göyçe gölü (Qurbanov, 2014: 67) petrogliflerinde, II Kültepe, Kızılburun (Bahşeliyev, 2004: 118, şekil. 28, 3, 10), Erzurum, İran seramiklerinde, Şumer, Elam işaretinde (Elmirzeyev, 2011: 189), Tripolye kültüründe (Qurbanov, 2014: 67), Orhun-Yenisey alfabesinde birbirine bitişik ve ya ayrı biçimde çekilmiş üçgen resimleri var. Orhun-Yenisey alfabesinde bu işaret "k", "u" sessiz harfını bildirir (Recebli, 2009: 45; Gülensoy, 1989: 7).

Tablo 5. Bitişik Üçgen Desenlerinden Örnekler

1-Orhan Yenisey alfabesinin (Eski Türk alfabesinin) tam listesi, 4-Talli Bakun, İran, 11-Şirvan halısı (<https://www.facebook.com/azerbaycanarasdirmalar/> Azerbaijani & Turkic World-Studies); 2-Erzurum müzesi; 3-Gemikaya (Bahşeliyev, 2002); 6-Şumer işaretleri, 8-Elam işaretleri (Elmirzeyev, 2011); 5- II Kültepe, 7-Kızılburun (Bahşeliyev, 2004); 9- Tripolye kültürü; 10- Göyçe gölü kayaüstü tasvirleri (Qurbanov, 2014); 12. Gemikaya (Müseyibli, 2004)

Nahçıvan bölgesinin Tunç çağı seramikleri üzerindeki ilginç geometrik desenlerden bir diğeri de “M” biçimlidir (tablo V.). I Kültepe (Абибуллаев 1982: 291, tab XI, 10; 302, tab. XXII, 9), II Kültepe (Bahşeliyev, 2004: 164, şekil. 36, 2), Culfa (Aliyev, 1968: tab, 1, 9) vb. yerleşimlerin seramikleri üzerinde de bu tip geometric desenler tespit olunmuştur. Onların benzerleri Babaderviş, Amiranskora (Кушнарева vb., 1994: 26, 68) yerlerinde de bulunmuştur. Küçük ayı burcundan olan kutup yıldızı da buna benzerdir (https://az.wikipedia.org/wiki/Qüt_b_ulduzu). Culf anekropolünden bulunan çömleğin üzerindeki resimin benzeri Azerbaycan halılarında (<http://azerbaijani-studies.blogspot.com>), Kırgızistanda (Gülensoy, 1989: 32), “Tevârih-i-Âl-i-Selçuk” da karşımıza çıkmaktadır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Tevârih-i-Âl-i_Selçuk). Kırgızlar bu deseni (M) “koçkar”, “kaçkar” adlandırarak, onun koç boynuzunun bir forması olduğunu düşünmüşler. Orhan-Yenisey alfabesinde de bu tip işaretler var. Onlar farklı biçimde çizilerek "nç", "d", "ld" seslerini ifade ediyor. Afşarların damgaları içerisinde de benzerleri var (Gülensoy, 1989: 7).

Tablo 6. “M” Biçimli Desenlerden Örnekler

1-Culfa (Aliyev, 1968);2- Kırgızistan (Kırgız Şapaku) (Gülensoy, 1989); 3 Azerbaycan halısı (<http://azerbaijani-studies.blogspot.com.>); 4 ([https://tr.wikipedia.org/wiki/ Tevârih-i_Âl-i_Selçuk](https://tr.wikipedia.org/wiki/Tevârih-i_Âl-i_Selçuk)); 5-Küçük ayı burcunda olan kutup yıldızı (https://az.wikipedia.org/wiki/Qütb_ulduzu); 5- I Kültepe (Абулдулаев, 1982).

2. SONUÇ

Konuyla ilgili yapılan araştırma sonucu şunları söyleye biliriz: Tunç Çağı'nda Nahçıvan'da seramik sanatı uzmanlaşmış üretim alanı olmuştur. Seramikçiliğin gelişimi sırasında kilden yapılan ürünlerin kaliteli, çok çeşitli olmasının yanı sıra desenleme motifi de artmıştır. Onlar bazen tek, bazen diğer resimlerle birlikte çizilerek basit ve bileşik konuludur. Seramiklerin süslemesinde kullanılan desenler insanların dini-ideolojik görüşlerinin yanısıra sanatkarlık yeteneğiyle bağlı olmuştur. Desenlerde yerel özelliklerin yanısıra, diğer kültürlerle de benzerlik oluşturmaktadır. Süslemede yerel desenlerle yanısıra, diğer kültürlerle benzer özelliklerin bulunması farklı bölge insanların maddi ve manevi kültürlerinde benzerliğin olduğunu, her bir desenin derin bir anlamı olduğunu kanıtlamaktadır. Damga olarak kullanılan desenler Orhun'dan Nahçıvana kadar Prototürk kültürünün yaygın olduğu toprakları kapsamıştır. Onların Prototürk kültüründe yaygın olması, türkçe anlamının olması Tunc çağında Nahçıvan'da yaşayan insanların türkler olduğunu, bu bölgenin Türk yurdu olduğunu kanıtlayan bulgulardandır. Damğa ve işaretlerle yanı sıra Nahçıvan'ın eski Türk yurdu olduğunu kanıtlayan çok sayıda maddi-kültür örnekleri de bulunmaktadır. Gömülme geleneyine ait bilgilere, kayaüstü resimleri, bir çok yerleşimlerin isimlerini örnek göstermek olasıdır. Gömülme geleneyi ile ilgili arkeoloji bulgulara sağ ve ya sol yan üste, sırt üstü

uzatılmış durumda tek veya boğa, kopek, koyun (koç), atla gönmeni örnek göstermek olasıdır. Kayaüstü resimler Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ordubad bölgesinde, deniz seviyesinden 3906 m yükseklikte yer alan Gamikaya yerleşiminde ve bu yerleşimin etrafındaki yayla yerlerinde yer alıyor. Onlar insan, hayvan, astral resimlerinden, yazı öğelerinden vb. olmak üzere bir neçe gruba ayrılıyorlar. Türk kültürünün izlerinin bulunduğu eski yerleşim isimlerine Humay qayası nekropolünü ve digərlerini örnek göstermek olasıdır. Humay adı ilk defa Gültekin anıtı'nda, daha sonra ise Tonyuqkda rastlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Абибуллаев О.А. (1982) Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР, Баку: Элм, 314с.
- Агаев, Г.Г. (2002) Шахтахты в эпохи поздней бронзы и раннего железа. Баку-Москва: Агрыдаг, 200 с.
- Avşarova İ. (2014) Azərbaycan tayfalarının ibtidai icma dövrü inanclarında semantik mena daşıyan naxış və işareler, *Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyasının aktual problemləri*, Bakü, s. 85-98.c.
- Bahşeliyev V.B.(2002) Gamikaya tasvirlerinin poetikası. Bakü, Elm, 128 s.
- Bahşeliyev V.B. (2004) Nahçıvan'ın qədim tayfalarının mənəvi mədəniyyəti. Bakü, Elm, 320 s.
- Eliyev, V.H. (1968) Culfa arkeoloji tapıntıları. *Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Haberləri, Tarih, felsefə və hüquq seriyası*, Bakü, Az SSR EA, 1968, № 3, s. 72-86.
- Elmirzeyev A.N. (2011) Erken Elam cəmiyyəti: iqtisadi-siyasi münasibətlər və yazı tarixi (e.a. IV-III minilliklər), Bakü, 264 s.
- Ebülgazi B. H. (1974) Şecərə-i Terakime Türklerin Soy Kutugu (Tercüman 1001 Temel Eser 33) (Hazırlayan Muharrem Ergin), İstanbul, Tercüman, 203 s.
- Ebulgazi B.H. Şecəreyi-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı) (2002) Bakü, Azərbaycan Milli Ansiklopedisi, 145 s.
- Евсюков В.В. (1988) Мифология китайского неолита. По материалам росписей на керамике культуры яншао. Новосибирск, Наука. Сиб. Отд-ние, 128 с.
- Энеолит СССР.Серия: Археология СССР. М, 1982, 360 с.
- Faxreddin V. (2010) Semiotika, *Studia Philologica*. Bakü, Mütercim, 334 s.
- Gülensoy, T. (1989) Orhun'dan anadoluta türk damğaları (damğalar, imler, enler), İstanbul, T.D.A.V. Yayın Nu.:51, 179 s.
- Xelilov, T.F. (2013) Son Tunc-Erken Demir dövründə Naxçıvanın ekinçi-maldar tayfalarının mədəniyyəti. Bakü, Elm və təhsil, 200 s.
- Xelilov B. Mahmud Kaşğarının (2009) “Divani lüğət-it-türk” əsərində etnonimlər, Bakü, Garisma MMC, 110 s.
- Kâşğarlı Mahmud (2011) Divanü Lügət-it Türk, (çeviren: Besim Atalay) Türk Dil Kurumu Yayınları: 1036, Ankara 1972 s.
- Кушнарева К.Х., Чубиншвили (1970) Т.Н. Древние культуры Южного Кавказа. Ленинград, 191 с.
- Кушнарева, К.Х., Марковин, В.И. (1994) Эпоха бронзы Кавказаи Средней Азии. Ранняя и Средняя бронза Кавказа (*Очередной том многотомного фундаментального издания по археологии*) Москва: Наука, 384 с.
- Куртин Б.А. (1941) Археологические раскопки в Триалети. Тбилиси, Издательство АН ГССР, , 492 с.
- Qurbanov, A. (2013) Damğalar, remzler, mənimsemələr. Bakü, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, 327 с.
- Müseiyibli N.E. (2004) Gemikaya. Bakü, Çaşloğlu, 320 s.
- Мифы народов мира.(1991) Энциклопедия. Т. I, М., , 199 s.
- Окладников А.П., Окладникова Е.А., Запорожская В.Д., Скорынина Э.А. (1981) Петроглифы Чанкыркёля. Новосибирск, 145 с.
- Окладникова Е.А. (1981) Петроглифы средней Катунь. Новосибирск, Наука, 111 s.
- Рыбаков Б.А. (1966) Религия и миропонимание первых земледельцев Юга-Восточной Европы (IV-III тысячелетия до н.э.). *Международный конгресс до историков и преесториков, доклады и сообщения археологов*, М., с. 20-25.
- Recebli E. (2009) Eski türk yazısı anıtları, C I. Bakü.
- Tekin T. (2010) Orhon Yazıtları. Türk Dil Kurumu Yayınları 540, Ankara, 130 s.
- Урушадзе Н.Е. (1988) Древнегрузинское пластическое искусство. Тбилиси, Хеловнеба.
- Yengi M., Tuncay B. (2013) Kür-Araz mədəniyyəti və türk damğaları: Damğadan yazıya keçid, Bakı, 83 s.
- Захаров А.А. (1927) Хеттская керамика из Богазкёя и некоторые закавказские параллели. *Известия общества Обследования и изучения Азербайджана*, № 5, с. 144- 152.

http://www.sanat.orexca.com/rus/archive/2-09/irina_bogoslovskaya.shtml

https://az.wikipedia.org/wiki/Qütb_uldzu

<http://azerbaijani-studies.blogspot.com>. Yengi. Xalça naxışlarında yaşayan ulu tariximiz.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Tevârih-i_Âl-i_Selçuk

<https://www.facebook.com/azerbaycanarasdirmalar/> Azerbaijani & Turkic World-Studies

www.turuz.info. Sofuoğlu E. Qora-Restelisa abidesi: Şar dağlarının tepesindeki kaya